

TAKÁCS RÓBERT

BIZONYÍTVÁNYOSZTÁS ELŐTT EGY MEGBUKOTT ÉLET FORGATÓKÖNYVE

Szamosi István hetvenhárom éves korában megírta élete történetét. Az életút elbeszélése egyben a múlttal való szembenézés nem ritkán fájdalmas folyamata; az elmúlás, az elszalasztott, elrontott lehetőségek élményei gyakran még mindig feldolgozatlanok. Egy életrajz felvázolása mindenképpen bátor tett. Még akkor is, ha szigorúan az intimitás szférájára korlátozódik. De Szamosi doktor vállalta, hogy széles közönség előtt tárja fel múltját, családi titkait, örömeit, megaláztatásait, belső vívódásait. Az élettörténet megírásához ugyanis egy pályázat segítette hozzá. Az 1956-os Intézet Oral History Archívumának 1991. októberi pályázati felhívása volt az a végső lökés, amelynek hatására az írógép mögé ült, hogy megszülessen ez az ellentmondásokban bővelkedő alkotás. Mert alkotásnak kell neveznem, hiszen azontúl, hogy önmagával viaskodik, a megnyugvást keresve azon tépelődik, vajon boldognak tekintheti-e életét, igenis a pályázat megnyerése motiválja egészen a „dolgozat” utolsó soráig. Így válik remek, érzésekkel, gondolatokkal teli, dinamikus, lüktető és néha megmosolyogtató „gyengésségei” ellenére vagy éppen velük együtt kifejezetten élvezetes olvasmánnyá a pályaműve.

Dolgozatomban arra törekszem, hogy feltárjam a pályázó központi érzéseit, azokat a legfőbb értékeket, motivációkat, amelyek köré gondolkodása szerveződik, és amelyek segítségével megismerhető, hogyan szemléli saját életét, környezetét, múltjának eseményeit. Úgy ítélem, ehhez a majd másfélszáz oldalas leírás rengeteg és igen sokrétű információt tartalmaz.

Szamosi István 1919 augusztusában született a Csík vármegyei Szépvízen, ahol családjá az édesapa 1908-as tanítói kinevezése óta élt, rövid megszakításokkal. Ez utóbbi két kényszerű menekülést takar, a román hadsereg elől: 1916-ban Gyékényesre, 1918-ban Solymárra. A család 1924 szeptemberében települt vissza Magyarországra, elsősorban az édesanya akaratának megfelelően, félvén az elrománosodástól. Itt zaklatott évek következtek, az apa foglalkozásából és habitusából adódóan gyakori költözésekkel (Sásd, Kaposszekcső, Nyáregyháza, Pécs, Sárísáp, Dombóvár). A szerző 1937 ősze és 1941 decembere között a pesti Pázmány Péter Tudományegyetem joghallgatója volt, de az első év kivételével a tanulmányok helyett sokkal inkább érdeklődött az irodalmi élet, az utcai politikai megmozdulások, valamint a baráti csínyek és kicsapongások iránt. 1941 fontos év volt a magánélete szempontjából: ekkor ismerte meg a nőt, aki mellett kitartott egészen a pályázat megírásáig, vélhetően mindhalálig.

1942-ben visszatért Erdélybe: törvényszéki joggyakornokként tevékenykedett Szatmárnémetiben. Ez év augusztusában értesült legkedvesebb bátyja haláláról. (Tönk mint repülő százados szolgált a hadseregben; a frontra felderítés közben aknára futott a gépkocsija.) Októberben bevonult a kaposvári 10. tábori tüzérosztályhoz, majd 1943–1944-ben már a tisztiiskolát végezte. 1944 augusztusában „bekönyörögte” magát a frontra indulók közé, hogy együtt maradhasson a barátaival. Kelet-Magyarországról, illetve Dél-Erdély felől folyamato-

san visszavonulva (Ároktő, Jászárokszállás, Isaszeg) 1944 karácsonyára Budapestre hátrált alakulatával, ahol egy sikertelen nyugatra irányuló visszavonulást követően, megfogatkozott csapattestével, majd anélkül vészelte át az ostromot, sokszor közvetlen életveszélyben. Egyik kezén súlyosan megsebesült, de mivel hadifogolyként belépett a Vörös János-féle hadseregbe¹ jogosulttá vált a megkülönböztetés nélküli ápolásra a szovjet katonai kórházakban. A monori és vecsési kórházban sikerült elérnie, hogy sérült kezét ne amputálják.

1945 júniusában került haza Kaposvárra, ahol büntetőtanácsí fogalmazóként állt munkába. Ősszel megérkezett szerelme is, akit két és fél év múltán vezetett oltár elé. Nemsokára átkerült a népbíróshoz, felügyelt az 1947-es választásokon. 1947-ben vették fel a Pécsi Ügyvédi Kamara névjegyzékébe, de Frank népiügész bűnpártolással vádolta meg, mivel egy ismerősének ítéletéről szándékosan késlekedve értesítette a népiügészséget.² A pere tíz éven át másodfokon elbírálatlan maradt.

1956-ban a kaposvári események melléksodrába került: a véletlenek (illetve kapcsolatai, tekintélye) következtében tagja lett a Somogy Megyei Forradalmi Tanács Jogi Albizottságának, de részvétele ambivalens volt, a forradalom homályos céljait nem érezte a sajátjainak. Jogi albizottsági szerepvállalása azonban így is visszaütött: 1957 októberében letartóztatták, és alkut ajánlottak számára: szabadulása fejében írja meg a forradalom kaposvári történetét, de ezt elutasította. Így Tökölre került, ahonnan 1958 novemberében szabadult.³ Ezt követően sokáig csak ismerősök segítségével, képesítésénél alacsonyabb munkakörökben tudott elhelyezkedni: volt geodéta figuráns (magyarul cölöpverő), almaszedő (cseléd), mosó, majd az 1960-as évek közepétől bérletszámoló, jogügyi előadó, az 1970-es évek második felében már vállalati jogtanácsos. 1980-ban igazgatója az Országos Tervhivatal Kiváló Dolgozója címre jelölte. 1981-ben már mint nyugdíjas és friss nagyszülő költözött fel Budaörsre, és néhány évig még jogtanácsosként dolgozott. 1992-ben is ott élt visszavonultan feleségével, Évával kettesben.

A fenti tények alapján egy mozgalmasnak nevezhető, súlyosabb krízishelyzetektől sem mentes, bár részleteiben nem egyedülálló életút képzelhető el. Tanítók gyermekeként évről évre költözni, a háborúban személyesen részt venni, kedves családtagokat elveszíteni, a párt szemében politikailag megbízhatatlanná válni, sőt 1956 után elzárattatni nem egyedi események, sorscsapások. Megtörténtek magyarok ezreivel, bizonyos csapások akár százazeivel. Az események ilyen együttállása sem tekinthető különlegesnek. Szamosi doktor azáltal válik egyedivé, hogy pályázatának megírásával kiemeli magát e névtelen csoportból. Nemcsak tényeket, történeteket közöl, hanem számtalan kimondott, elejtett, burkolt vagy csak a szöveg egészének elolvasása során körvonalazódó utalás, gondolat, motívum rejlik a sorok között. Előszörként az ezekből feltáruló azon értékeket járom körül, amelyek végigkísérik Szamosi Istvánt egész élete során – legalábbis a doktor ragaszkodik az ilyen jellegű következetességhez.

1 Vörös János tábornok, vezérezredes a Magyar Honvédség vezérkari főnöke, majd az 1944 decemberében megalakult ideiglenes kormány honvédelmi minisztere lett. A nevével fémjelzett új magyar hadsereg felállítására az 1945. január 28-i szovjet–magyar fegyverszüneti megállapodás értelmében került sor. A vállalt nyolc hadosztály helyett azonban csak kettőt szereltek fel, és nem folytattak érdemi katonai tevékenységet.

2 A büntetőtanácsí fogalmazó feladatai közé tartozott, hogy az ítéletpéldányokat illetékes helyre, így a végrehajtásért felelős népiügészségre is eljuttassa. Szamosi szándékosan késleltette az egyik ítéletpéldány megküldését: az ítéletet módosító törvény megszületésében reménykedett.

3 Tökölön 1956 után internálótábor működött. Szamosi doktort tehát minden bizonnyal internálták, azaz bírói ítélet nélkül, közigazgatási határozattal hat hónapra elzárták, amelyet újabb hat hónappal toldottak meg.

CSALÁD, BARÁTOK

A legfontosabb közösség számára mindig is a család maradt. A család, amely az élőkön túl magában foglalta az évek során eltávozott testvéreit, hiszen a két világháború közti „családi ima” az életben maradtakéhoz hasonló helyet biztosított számukra is. A család szerves része a kiterjedt felmenő ág is egyre halványuló jeleivel, legyen az egy fénykép vagy egy anyakönyvi bejegyzés.

A pályázati felhívás tartalmazta azt a kitétele, hogy szívesen vennék a családról (nagyszülők, unoka) szóló információkat is. A pályázó ezt a kérést bőven túlteljesítette: nem csupán az ükszüloktől vezeti le családfáját egészen egyetlen unokájáig, aki öregkorának legfőbb boldogsága, hanem tulajdonképpen párhuzamos életrajzokat ír. Béla és Tonóka nevű bátyjainak naplójából is hosszabb részeket idéz, saját elbeszélésébe szöve az egy időben – de más helyszínen – zajló eseményeket. Több – egészen távoli – családtag pedig csak egy-egy történet kapcsán jelenik meg, de a rájuk való utalásból rövid epizódok, felvillantott sorsok, életpályák kerekednek ki. A pályázati mű indítása is azt sugallja: első a család, ez a legfontosabb, amely egy megszülető, „eszmélni kezdő” kisgyermeknek „feltűnik”, és amely majdan megóvjá őt a körülötte lévő barátságtalan világtól.

A legerősebb érzelmek bátyjához, Tonókához, a család szeme fényéhez fűzik; ő a – talán kicsit irigyelt – példakép. De a szépvízi időszak sem lehet soha lezárt periódus, mivel ott nyugszik az anya első házasságából származó Kiskata. A család, a személyes kötődés olyan integráns érték, ami bármely élethelyzetben vigaszt tud nyújtani. Ezt a képet bontja meg némiképp a szülők nyíltan nem vállalt múltja, amely disszonánssá teszi elsősorban az apa-fiú kapcsolatot. Szamosi doktor igyekszik úgy bemutatni megrázó felismerését, ahogy azt gyermekként átélte. Eleinte csak két, az anya első házasságából származó testvérré utal, majd sejtetni engedi, hogy a háttérben a család rejtegetett sötét foltja áll. Az igazságra gimnazista korában derült fény, Dombóvárott, igen fájdalmas módon: kortársai elejtett, rosszindulatú célzásából tudta meg, hogy anyja egy ottani köztisztvisletben álló személyiségtől vált el apja szerelméért. Mindezt apjával csak hét-nyolc év múltán beszéltek meg, mindkettejük számára kínos szituációban. Úgy érzem, ez rányomja bélyegét az apjáról alkotott képre: hiába idézi fel világháborús emlékérméit (egy Ferenc Józseftől, négy pedig IV. Károlytól – katonatiszt lévén szemében ennek nagy értéke van), tanítói sikereit Romániában (ennek értéke – Ferdinánd román király kitüntetéseirol lévén szó – jóval alacsonyabb), meg nem alkuvását, kiállását az igaza mellett feljebbvalóival szemben, ügyességét, szervezőkészségét, amely mind-mind büszkeségre adhatna okot, érzelmileg mégis igen labilis marad: „ha visszanézek rá, és nem mint elfáradt, berekedt, szürke tanítóra, akkor látom csak, milyen nagyszerű ember volt az apám” (18. o.).

A családon kívüli szférában kiemelkedő a barátok szerepe. A nagy férfibarátságoké, amelyek egy életen át elkísérték, vagy csak egy meghatározott életszakaszra gyakoroltak döntő hatást. Ilyen barátságok az egyetemi évek alatt és a hadseregben szövődtek. Az egyetemi nagy kvartett (Takács Tamással, Körössy Ferencsel és Mészáros Bucival) együtt rúgatta ki magát az első év után a kollégiumból, és töltötte el a hátralévő éveket egy pesti albérletben. Mészáros Bucival a későbbiekben is szoros kapcsolatban maradt, családjának sorsát szintén felvázolja. A tisztiiskolában Szikora Antal festőművész (fronthaláláig) és Varga Géza jogászdoktor (Budapest ostromának utolsó napjaiig) lett elválaszthatatlan társa. Varga Géza svéd nagykövetségi ismeretségét felhasználva kiszállt a háborúból, de Szamosi doktor a kínálkozó lehetőség ellenére nem tartott vele; visszahúzta őt dunántúli kötődése: a család és a szerelem. Az ostrom utolsó pár hetét Mészöly Győző barátsága „tette elviselhetővé”, a tököli internálótábor „lakói-

nak” társasága pedig igazi megkönnyebbülést hozott a magánzárka után. „A baráti kör olyan, mint a család, a barát olyan, mint a testvér” (37. o.).

NŐK

A családi és a baráti kötelékek vigaszt adtak, de érvényes ez a legváratlanabb pillanatokban felbukkanó nőkre is. A fenti kapcsolatokkal ellentétben a nőkhöz fűződő élmények nem hosszasan tartó, szoros, elszakíthatatlan szálak. Két kivétellel más-más arcokkal megismétlődő tünemények, akik a válságos pillanatokban őrangyallá lépnek elő, hogy aztán szerepüket teljesítve beálljanak a felmagasztosított nők panoptikumába. Emlékük halványodik, megszépül, jelentőséget nyer: egy költő tárházának kellékeivé válik.

Hol bukkannak elő ezek az „áttetsző” teremtések? Tonóka halála után jelent meg a törvénytörő gépíró tizenhét éves húga, Nórika, aki Szatmárnémetit a „zöld szemű várossá” varázsolta; a háborúban a kötegyáni tüdővészteszt postamesternő volt az egyetlen szépség, ha abban „szépségről egyáltalán beszélhetünk”; és a többiek: a visszavonulás közben egy jász-lány hatására táncmulatságba torkolló jászárokszállási szálláscsinálás; Pusika és Marina, a két bujkáló zsidó lány a Haris közben; az orosz hadikórházakban gondját viselő, mellette kiálló ápolónő, illetve orvosnő, Marjuszka, és a „kis tatár”. Ezek az élmények egy speciális helyzetben, a háború alatt érték az akkor húszas éveinek első felében járó férfit. („A hadiutak mentén, a legváratlanabb helyeken is szebbnél szebb lányok bukkannak elő. Talán ezért is háborúskodnak a férfiak örökkön-örökké, a történelem előtti időktől fogva” [56. o.]. – Nem ezért. Szamosi doktor sem.) Az egyrészt megnyugvásra, biztonságra (másrészt hősiességre) vágyó férfi felfokozott érzékenységgel kapott ezen ígéretek után – de csak addig, míg Évától, a fő nőalaktól való kényszerű elválasztottsága meg nem szűnt. Éva mellett más nők még csak epizodistává sem válhattak, például a Budapesti Édesipari Vállalat igazgatónöje, aki cinkosan mosolygott össze vele rovott múltját felidézve, vagy a kolléganő, aki elámult a doktor lovagló tudományán a Hortobágyon.

Nőkkel kialakult kapcsolataiban mindenképpen tükröződik az anya-gyermek viszony: az átölelő, gondviselő nő képze, ahogy 1945 júniusában az elnyomorított kézzel hazatérő fiú anyja kebelére borult. A lángolás viszont a költőből fakad. A kettő együtt pedig a szűziesség, tisztaság motívumait követeli meg. A felsorolt lányok egyikével sem lépte túl az „örizem a szemedet” határát, a pincékben átvészelt bombázások alatt vagy a kötegyáni állomásozásokor (vagy a történetben) nincs helye a testi szerelemnek. Éva képe is letisztított (különösen a fiatalkori Éváié), az ifjú „atheista költő” bálványa, akire hét évet várt, miután első találkozásukkor kijelentette, hogy feleségül fogja venni. És nem férközhözhet a képbe a hazugság mozzanata sem: midőn az ismeretlen fiatalember a teniszező Éva önkéntes labdaszedőjeként először szólt hozzá („Out” – felelte az „Out volt?” kérdésre), utoljára hazudott neki.

A két kivételes nőalak tehát az anya és a hitves. Ezekben a kapcsolatokban megkérdőjelezhetetlen érték az állandóság és következetesség. Az érzések, viszonyok változatlansága ez (mint a kritikus pillanatban, amikor újból találkoztak a háború elmúltával, és pár pillanatig bizonytalanul szemléltek egymást); az Éva iránt érzett szerelemé, de a család, sőt a történelem folytonossága is a nőknek köszönhető. Az ősök bemutatása a családanyákon keresztül történik: „az ősanyák hovatartozását tartom jellemzőnek – ők az anyanyelv, anyatej, anyaföld forrásai” (6. o.).

A nő harmadik ideáltípusában a költő, a hős és a történelem értékei egyesülnek. Ez Jeanne d’Arc, Charlotte Corday és Tóth Ilona abszurdnak ható hármasa. Harmincöt évet várt,

míg megírta vers formájában a máglyahalált halt szűz, a Marat életét kioltó Girond-párti lány és az injekciós tüvel a forradalmat szolgáló orvosnő⁴ paradicsomi bevonulását. A közös szál? „Forradalmi” helyzet, hősi cselekedet, hősi halál. És a költő képzelete (rögeszméje).

A női figurák ismertetésénél ellentétezőként egy „démoni karakter” állhat csak: a vállalati párttitkárnők kicsinyes, korlátolt, a „főhős” előrejutását rosszindulatból elgáncsoló alakja. Két ízben miattuk bocsátották el az állásából, mivel nehezményezték a főorvosokkal való barátságát, avagy féltették adminisztratív pozíciójukat, netán megbízhatatlannak nyilvánították a kocskísérői munkakörre, amit azzal tetézték, hogy nagypénteken előszeretettel jelentek meg – felvilágosodottságukat manifesztaandó – hatalmas darab sonkát harapdálva.

VALLÁS

Szamosi István mélyen vallásos ember. Vallásossága nem mindent elhomályosító, de érzéseit, gondolatait átható erő. Családjá bizonyos szálakkal közvetlenebbül is kötődik az egyházhoz. Juliska, a fiatal nagynéni, aki a családdal nőtt fel, a háború végén szociális nővérnek állt; a pesti bölcsészkaron tanuló féltestvére, Béla gróf, Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök budapesti magántitkáráként az egyházpolitika közelébe került.

Megfogalmazásai többször vallásos jellegű, bibliai utalások, értékelő megjegyzések köztöében jelennek meg. (Ilyenkor az igazságosság, az ítélet fogalomkörét járja körül: „Úgy jártam, mint aki hét évig dolgozott Ráchel kezéért, de csak Leát kapta, s utána hiába dolgoztam tovább akármeddig, Ráchel kezét már nem nyerhettem el” [135. o.] – írja munkahelyi elismeréséről; „legyen jó a Beregffy-féle előléptetés a hátralevőkre, amit csak a minden honvédelmi miniszterek Honvédelmi Minisztere, az édes Üdvöztető vonhat majd vissza” [69. o.] – emlékszik tisztí rangjának elvételére.) Bizonyos megfogalmazásaiban tetten érhetők az érzelmei: a nagypénteki húsevő elvtársnő viselkedése felett érzett felháborodása; a megelégedettsége, midőn az aszalt szőlőt szimbolikus misebor gyanánt felajánlja a tököli börtön falai közt.

Ugyanakkor Szamosi doktor vallásossága egy hetvenhárom éves férfié, aki már érzi a „túl-só part” vonzását: egy olyan emberé, aki „tisztán” szeretne távozni ebből a világból; ez a megbocsátás, a belső megnyugvás képességét kívánja meg – ez utóbbi az „adósságok elengedése” nélkül lehetetlen. A dilemma: vajon képes-e szívből megbocsátani Istennek a megvalósulatlan nagy álmokért, azért, hogy a „hit kegyelmét nem egyenlően mérte” [139. o.] a testvérek között.

MAGYARORSZÁG, MAGYARSÁG

A királyi Magyarország. Élete két környezetben játszódik: ingázás Erdély és a szűkebb Magyarország (Somogy megye) között egy fájó utolsó ötvenéves kilengéssel, amely nem kecsegtet a visszatérés (tulajdonképpen Erdély visszatérésének) reményével. Ő Erdélyben született, családja nem onnan származik, de már tizenegy éve ott élt. Ötévesen ott kellett hagynia, ám

4 Tóth Ilona nem volt magyar Jeanne d'Arc. Végzős orvostanhallgatóként dolgozott a Péterfy Sándor Utcai Kórházban a forradalom idején, ahol november 4-e után egy ellenálló csoport működött Angyal István vezetésével, amelynek tevékenysége elsősorban röpcédulázásra terjedt ki. Tóth Ilona egy beteget ÁVH-s múlttal gyanúsított, majd miután a beteg tisztázatlan körülmények között meghalt, az ügyből egy nagy publicitást kapó per kerekedett ki, az egyik első forradalmat követően, amelynek hat halálraítélte között találjuk a pályázó által említett Tóth Ilonát is.

a karácsonyfának abban az évben (a későbbiekben is) még „Szereda-szaga”⁵ volt. És midőn a szülőföld visszatért a hazához, visszatért ő is szülőföldjére. Testvére (Béla) naplóját egy helyütt idézi, az erdélyi püspök titkáráként lejegyzett részeket. A Nagyatádon elmondott turulos, hazafias verset (az országzászló avatása alkalmából, nyolcadikos korában) pályázatába is beleszővi. Az egyetemi évek alatt részt vett a Trianon-tüntetéseken, Körössy Ferit hősként ünnepelték, amikor a rongyos gárdában szolgált az egyetemi előadások látogatása helyett. Erdélytől nem szabad elszakadni. Ez természetszerűen maga után vonja a románokkal szembeni ellenérzéseit. Három ízben jeleníti meg a zabolázatlan, dúló román hadsereget, amint felborították családjá, hazája nyugalmit. Édesanyja pozitív, megtartó cselekedete a család áttelepítése Somogyba – megérti, de nem fogadja el, hogy apja megtalálná a helyét a Román Királyságban. Mert Szamosi doktor teljesen magyarnak vallja magát, az ősanák „anyaméhének izzó kohójában ötvöződött egészen magyarnak” (7. o.). A nő az anyanyelv, az anyatej, az anyaföld. A fiatal nők képviselik a nemzet legnagyobb erejét. Felidézi gyermekkorát, mikor kilencéves bátyja (Tonóka) már tudta, mit jelent magyarnak lenni (fejbe dobta a román iskolagazgató magyarokat gúnyoló gyermekét), viszont ő még nem: akkor nem a magyarságát vállalta fel, hanem a kortársakkal, a környezetével tartott Tonóka kiközösítésében. Harminchárom év múlva nem habozott kiállni „magyarsága” mellett, amikor a kihallgató tiszt gúnyolódva szólította fel erre. De büszkén idézi fel a magyar gyermekek hazafiúi megnyilvánulásait, elsőként is Pocok (hároméves unokahúga) válaszát a náluk elszállásolt orosz tisztnak (miszertint nem megy ki Polianov hadnaggyal Moszkvába, mert ő magyar kislány), illetve a vecsési kórházi rangadón a magyar csapatnak szurkoló kisfiút.

És így válik tétovázóvá, bizonytalaná 1956 októberében és a forradalom megítélésében. Annyi bizonyos: Nagy Imre szerepvállalását utólag pozitívnak értékeli. Kiállása a szemében a legnagyobbak közé emeli. A legnagyobbak, a „magyar örökkévalóság” szentháromsága: Rákóczi, Kossuth és Nagy Imre, a magyar ügy képviselői. Azé a magyar ügyé, amely számára nem teljesen 1956 szellemisége. Legalábbis nem a kaposvári forradalom, amelytől így viszonylagos távolságot is tartott; amennyiben belesodródott, az tényleges sodródás volt: véletlenszerű. A történelmi küldetés, a kiváltság, a szenvedés és a dicsőség Budapesté. De még Budapest forradalma is más, a munkásosztály és fiainak ügye, nem az övé, nem közös ügy. („Én nem az új Magyarországról álmodtam, én a régit, az elvesztett hazát akartam visszakövetelni” [102. o.]) Nem lehet nem kihallani Erdély szeretetét e szavak mögül. És az egyetlen őszintén magáévá tett 1956-os jelszó: „Ruszkik haza!” Szovjetellenességében összefonódnak a magyarságot ért kollektív és az őt ért személyes sérelmek. Érdekes módon ez főként a katona beszámolójában érhető tetten. Felháborodottan idézi fel azokat a ruszin katonákat, akik magyar honvédként nyíltan a szláv testvér győzelmét várták, az ugyanígy érző jogi egyetemista bolgár diákok megítélése viszont már árnyaltabb; talán mert megajándékozták Szmirmenszkij verseivel. Negatív érzelmekkel viseltet az iránt a Churchill iránt, aki az országot (mellesleg Közép-Európát) odadobta az oroszoknak. Churchill ugyanis „rossz ördögöt” választott, Szamosi doktornak az az irreális felállás is elfogadhatónak tűnik, hogy az angolok a németekkel vállvetve szorítsák vissza az orosz ördögöt. És így gondolták – legalábbis ő így látja – a magyar emberek is, akik a magyar és német katonáktól várták a védelmet (ez természetes is), olyannyira, hogy a Budapestre visszaszorulókat bejglivel fogadták. Nem összeomlásra, és semmiképpen sem a szovjetekre vártak. A nemzet irtózott a szovjet megszállás gondolatától, azoktól, akik detronizálják a (hiányában szakrálissá emelt) szabadságot, akik mindezt azzal tetézik, hogy óriási emlékműveket emeltetnek maguknak, míg a magyar hősök-

5 Szülőföldjére, Csíkszeredára utal.

nek csak a népbíróság előtt jut a megemlékezésből. A magyar hősök a szovjet előretöréssel megszűntek a fasiszta ügy szolgálói lenni, így erőfeszítéseiket a szovjetek léte tette jogossá. A visszaemlékező doktor a harctéren már a későbbi szovjet rendszer elleni „küzdelmét” éli át.

A személyes sérelmek? A mellőzés, a megaláztatásnak el nem ismert megaláztatások, amelyeket nemegyszer a párttitkárnők személyesítenek meg, a sérült kéz, a jogtalanul elvett tisztí rang. Egy személy és egy ország megbéklyózása. Érdekes vetülete érzéseinek az Amerika-motívum megjelenése: a távoli jótevő, aki segítő kezet nyújt. Szeretetsomag Kaposzszekcsőn az erdélyi menekültek számára, pokróc a turistaházban, amelyet magára húzva édesen alszik leánya. Amerika minden „szovjet” ki nem fejtett ellentéte.

KÖLTÉSZET

Szamosi István egyik legnagyobb fájdalma, hogy nem válhatott belőle költő, egy XX. századi Petőfi. Egyetemi évei alatt Schöppflin Aladár közli néhány versét, azonban Babitsnak már nem tudja bemutatni. Eljuttatja viszont verseit Weöreshez, akinek kritikája hatására „kiveri az ábrándokat a fejéből”.

De nem veri ki véglegesen a fejéből, ez végig az ő meg nem valósult nagy álma marad. Már a pályázat átlapozásakor szembeötlő, hogy az írás tele van versekkel – többnyire sajátokkal, idézetekkel –, történetbe ágyazódóakkal, öncélúan felidézettekkel, érzéseket, gondolatokat keltőkkel és erőltetettekkel, meglehetősen közepesekkel. Nem lett nagy költő, ezt hajlandó elismerni, de hogy nem lehetett volna, azt nem. Hisz íme, itt van megannyi helyzet és érzés, amely csak a költészet nyelvén megfogható. A háború halállehelete, a szerelem, a börtön magánya, az unoka, de még az új gazdasági mechanizmus is mind-mind a „költő ecsetjére” kívánczik. Csak versben tud gondolkodni. A vers magától értetődő kifejezőeszköz számára, ezentúl kapcsolatteremtő erő is. A pesti bolgár diákokhoz nem köti semmi Szmirnenszkij⁶ túl, de két sor elegendő ahhoz, hogy a történetben epizód szerephez jussanak.

És nem csak a költészetnek, az írásnak is kultusza van. A próza ugyanúgy megnyitja az utat a tehetség és kreativitás előtt. Így próbálkozott meg több ízben az újságkiadással. Először a hadiiskolában *Helyesbítés* címmel. Szerkesztő- és szerzőtársa volt Szikora Antal festőművész, viszont az írásos részeket csakis ő töltötte ki. A második tisztiiskolában már nem folytatták a lapot, mert a parancsnokuk nem engedte pénzért árusítani – de nem Szamosi doktor volt az, aki ilyen feltételek mellett nemet mondott a megjelentetésre. Lapot még egyszer szerkesztett: a Somogy Megyei Tatarozó és Építő Vállalat jogügyi előadójaként. Az igazgató pártolta az *Üzemi Híradó* megjelentetését, ám ez egyedül az ő vállán nyugodott. Mégis hónapokon át heroikus teljesítményt nyújtva teleírta a kiadványt. Úgy érzem, valójában jobban is örült neki, hogy csak magára számíthatott. Szamosi István ugyanis az írásban véli megtalálni igazi önmagát. 1970-ben a megyei tanács építési osztályán így nyilatkozik: „Nézd, Zoli, tudom, hogy én vagyok az ellenség, csak az a baj, hogy munka közben mindig megfedlekzem róla” (130. o.). Írás közben mindenről megfedlekkezik. Legnagyobb szabású írása az élettörténete. A szerzőnek saját gondolatait, érzéseit, ötleteit, önjellemzését a direkt közlések közé kell ékelnie, egymás mellett fut a váz (a történések rendje) és a felépítmény (a történések önértelmezése). Ez utóbbi meghatározza a vázat: az összeválogatott történések és pillanatképek,

6 Szamosi doktor Hriszto Szmirnenszkijel kapcsolatban téved, esetleg az információi hiányosak. Egy helyütt a bolgár Petőfinek titulálja, de ez a cím Hriszto Botevet illeti. Szmirnenszkij a XX. század első negyedében alkotott aktívan, a bolgár szocialista-kommunista költészet megalapítójaként tartjuk számon.

a szerkezeti felépítés a saját életút értelmezésének függvénye. Egy ilyen jellegű elbeszélésnél, de általában az elbeszéléseknél magától értetődően adottnak látszik a kronologikus rend megtartása. Az ettől való eltérésnek minden bizonnyal kiemelkedő szerepe van. Szamosi doktor itt nem mutatkozik rendhagyónak. Igaz ugyan, hogy megszületésével indít, majd előbb tíz évet ugrik vissza erdélyi születését megmagyarázandó, aztán pedig jó másfél százat, családját bemutatva. De ennek ott helye van, nem tűnik különlegesnek. Bizonyos arányosság is jellemzi írását: egy eseménysor sem emelkedik a többiek fölé, nem egyetlen motívum uralja el az egész élettörténetet, sőt ellenkezőleg: több motívum rendszeres visszatérése jellemző, mintegy gondolati, érzelmi következetességet sugallva. Talán a háborús emlékek azok, amelyek két fejezetet is kitöltenek, itt igazi katonaként szólal meg, egyrészt szemléletmódjában, másrészt szakmai magyarázataiban. De ez sem a korábbiakra, sem a későbbiekre nem nyomja rá a bélyegét.

Életrajzának felépítése nagyfokú tudatosságról árulkodik. A pályázó írói tudatosságáról, aki pályaművével elismerést akar kivívni. Igyekezete nem avatja abszurd hőssé, sem erőlködő kisemberré; az elbeszélése jól olvasható, eseményekben gazdag, érdekes, változatos. A szerkezetét kifejezetten tetszetős elemek teszik markánssá, színes írói eszköztárat vet be, költői ötleteit néhol bravúrosan valósítja meg. Néhány megoldását az alábbiakban kiemelem.

Az életrajz kezdésénél fokozatosan tágitja látóhatárát (fordított zoom-technika), beleéli magát az eszmélő gyermek szerepébe, és így jeleníti meg a környezetét: szüleit, testvéreit, szülőföldjét, őseit. („Mindezt csak apránként tudtam meg, s tudattá válásuk sorrendjében írom le” [3. o..])

1942 (a végzetes esztendő) elbeszélése. Két történet fut egymás mellett. A friss diplomás jogász Erdélyben gyakornokoskodott, szomorú, magányos hónapokat élt át, míg bátyja, Tonóka a fronton harcolt. Az erdélyi epizódok egymást váltják az eredeti harctéri napló idézeteivel, mindez lüktetővé teszi az elbeszélést, fokozódó feszültséget teremt, amely Tonóka halálhírébe torkollik.

1956. Ennek a résznek külön érdekessége, hogy korábban már megírta a kaposvári forradalom történetét. Nem 1957–1958-ban, a nyomozók pressziójának engedve, hanem a rendszerváltás idején. Sokat tudó, a tényekre, a tárgyilagosságra törekvő szemtanú-résztevő előadása ez. Úgy érzi, távolságtartó tud lenni, hiszen céljai, értékei mások voltak akkor, és mások ma is, érzelmei nem ragadhatják el. Hosszú bevezetővel közelíti meg október 23-át. Látszólag független események követik egymást (az *Irodalmi Ujság* író-olvasó találkozója Máriássy Judit magyarázkodásával arról, hogyan is értette annak idején egyik filmjében a paraszti hálósobában az ágy feletti Sztálin-kép mellől lekerülő Lenin-képet; a Dobi, Tildy, Szakasits részvételével zajló kaposvári összejövetel, amelyen a téveszket feloszlató határozatot is kimondták, majd Boross Gyuszi kollégájának balesete a hétvégi focimeccsen, amelynek köszönhetően „szerencséjére” kimaradt a forradalomból...), amelyek utólag nyernek értelmet, lesznek részévé egy egységes történetnek mint a forradalom előjelei vagy a sors játéka.

A tököli börtönben eltöltött hónapokat szintén kiváló formában tárja elénk, szinte végig fenntartva egyfajta feszültséget. Újból két sík fut egymás mellett: egyfelől egy börtönsztóri, hipisekkel, rabtársakkal, börtönőrökkel, „szívatasokkal”, tiltott miséekkel, rendszabályokkal; másfelől egy vers: versszakonként, zárójelek közé tett négy sorokként. Eleinte fel sem ismerhető, hogy itt egyetlen versről van szó, amely a szövegrészek kihagyásával összeolvasható, és amely csak a fejezet egészébe illeszkedik, a beszúrás helyéhez nem. Hangulatával, tartalmával kapcsolódik: az 1958-as versben felesége egyre halványuló képét idézi maga elé. A lezárás így ehhez a gondolati síkhoz kapcsolódik: Éva vonattal megy szabaduló férje elé, hogy félúttól együtt utazhassanak. „Béke és nyugalom zakatolt hazafelé a síneken” (119. o.).

A szabadulása utáni évekről szólva ismét érdekes szerkesztéssel él. Munkakönyvének bejegyzései alapján idézi fel a különböző helyeken eltöltött éveket, az egyes munkákhoz és válalatokhoz fűződő érzéseit. Érezhető, hogy negyvenes éveinek derekától fogva mindinkább a munka vált élete fő szervezőerejévé.

Szamosi doktor stílusáról elmondható még, hogy előszeretettel folyamodik látványos forrulatokhoz, átkötésekhez, egy gondolati kör bizonyos elemét megragadva „bravúrosan” igyekszik átsapni egy másik történetbe, vagy a bevezetőből magába a sztoriba. Nagy hangsúlyt fektet a fejezetek bevezetésére, nemegyszer tömör, frappáns, összegző jellegű kijelentésekkel indít, majd azt bontja ki. Az elbeszélésben rengeteg kis sztori bújik meg, érdekes, jellegzetes – olykor felesleges – epizódok, ugyanakkor szerencsére mindez nem burjánzik túl, a kis elbeszélésekből nem bomlanak ki újabb és újabb szálak, mindig visszakapcsol a történet fősodrába. Szóhasználatát a változatosság ellenére megterheli a gyakran használt patetikus kifejezőmód, amelynek révén a költő verseitől függetlenül is előlép.

A költő harmadik megnyilvánulási tere mások műveinek idézése, felidézése. Érzéseinek, gondolatainak tolmácsolására több helyütt csakis szépirodalmi példát tart alkalmasnak. A már említett Szmirmenszkijen túl Zilahy Lajos és Francis Jammes segítenek felidézni lányismerőseit. Versrészletei is feltűnnek, sokszor beleerőszakolva a szöveggörnyezetbe. „Első szerelme” is az irodalomhoz köti: Percival C. Wreen *Kék csillagának* Izabellája. Bár mentegetőzni volt kénytelen: akkor még nem ismerte Apollinaire Kis Louját vagy Francis Jammes Clara d'Ellebeuse-ét...

Szamosi doktor végig nyitva hagyta a költészet álombirodalmát maga előtt – valójában sohasem nyugodott bele abba, hogy e birodalomban ne teremjen számára babér...

A HŐS

Hőssé válni. E késztetés legalább olyan erős volt számára, mint költői sikereket aratni. De ahogy költő sem vált belőle, úgy hős sem lehetett. A családban ez a szerep Tonókának jutott (a hit kegyelme nem egyenlően méretett szét); a rajongásig szeretett és – úgy érzem – irigyelt báty mellett ő csak hírnök lehetett.

Pedig megpróbálkozott vele. Valószínűleg a baráti közösség elvesztése mellett ez is motiválhatta, midőn „bekönyörögte” magát a frontra induló hadtesthez. A háborús évekkal meglehetősen nagy terjedelemben foglalkozik, ez élete meghatározó élménye, de a katarzis hiányzik. Menekülések, az árnyoldalon megbúvó romantika és egy fájdalmas kézsérülés. Lényegében ennyit tud felmutatni. A kaposvári 1956 egyértelmű csalódás, helyi jelentőségű, „eurokommunista” színezetű röszeláng. A forradalom Budapest „dicsősége” maradt, hősök újra csak mások lettek. 1956 után megint esélye lett „kis hőssé” válni: megtagadta a terhelő adatok közlését, nem vallott, vállalta a börtönt.

A hős motívuma más összefüggésekben is felbukkan a szövegben. Hősies nővéreinek a kiállása, amikor megtagadják annak a petíciónak az aláírását, amelyben a tanárok követelik Mindszenty elítélését. És ott vannak a költő hősei (például Tóth Ilona, a történelem nagy nőalakjai – Jeanne d'Arc és Charlotte Corday – közé beékelődve).

Az igazi hőssé válás azonban elmaradt. Belőle legfeljebb áldozat lehetett.

AZ ELISMERÉS

A be nem teljesedett költőt és hőst ugyanaz a motívum mozgatja: kivívni a társadalom, a magyarság elismerését. Azt az embernek és a teljesítménynek szóló elismerést, amelyre érzése szerint tehetsége, erőfeszítései alapján méltónak is bizonyulhatott volna, de általában külső tényezők (politikai rendszer, akadékoskodó személyek) és véletlenek következtében mindig le kellett mondania róla.

Nem lett „igazi” költő, pedig Schöpflin lapjában jelentek meg versei, csak hát a Babits-csal való találkozás már meghíúsult. Nem lett hős sem. Még igazi szakmai sikereket sem érhetett el ügyvédként, hiszen 1957 októberében fel kellett adnia ezt a pályát. Több lépcsőben idézi fel mégis legjelentősebb ügyét, amely talán szakmailag érdekes lehet, de valójában szürke kis eset: egy családon belüli emberölési ügyről van szó, amelyben első fokon téves ítélet született; Szamosi doktor kikerült belőle (egyenesen a börtön irányába), és csak évek múltán derült fény az igazságra. Utána évekig nem a képzettségének megfelelő munkakört volt kénytelen betölteni, míg végül az 1970-es években eljuthatott a vállalati jogtanácsosi posztig. Itt érte az az elégtétel, hogy rendszeridegenként, refesként az igazgatója őt terjesztette fel a kiváló dolgozói címre. De mégsem kaphatta meg.

A közösségi ember próbálkozásai szintén kudarcba fulladtak. Kétszer próbálkozott nagyobb szabású szervezőmunkával. A háború idején a Balatonnál az Anna-bál helyett megtartott magyar est szervezője volt, de hiába mondhatta el a megnyitón a saját versét, a legfőbb emlék a letiltott balettelőadás. A lányok sajnos Rubinstein zenéjét választották. A következő eset már a szocializmus idején történt. Őt bízták meg a vállalat május elsejei felvonulási attrakciójának előkészítésével. Ez is a visszájára fordult: egy a megadottnál alacsonyabban elhelyezett kábel miatt majdnem beakadt a makettet szállító daruskocsi.

Apró elégtételt kapott a katona, a büszke lovas katona, aki elmondhatta unokájának, hogy végigléptetett a Váci utca járdáján a háború alatt, aki egy térkép és egy fűszál segítségével jobban beállította az ágyúkat, mint a németek a maguk precíz műszereivel. Az a katonatiszt, akit a háború után súlyosan megsértettek, kisemmiztek, elvették tiszti rangját (egy a rangra, kitüntetésekre – lásd édesapja első világháborús érdemrendjeit – rendkívül érzékeny emberét), és közkatonaként tartottak nyilván, még egyszer megmutatta, mi is az igazság: az 1979-es Országos Beruházási Konferencia egyik délutáni rendezvényén oly határozottan ülte meg a lovat a bemutatón, hogy a kolléganője óhatatlanul elámult: „Nahát, Szamosi elvtárs, maga jobban lovagolt, mint a ló!” (134. o.)

Hiába mindez, a valós elégtétel már egy megkeseredett emberé. „Aki túlél, legyőz!” E győzelem azonban nagyon is későn jött, és szimbolikus. A rendszerváltás idejére betöltötte a hetvenet, így számára sok perspektíva nem maradt. Túlélte a vele közel egyidős Szovjetuniót. Előbb a csatatéren, majd fizikailag, lelkileg és erkölcsileg. Kitartása, szívóssága mint a középosztály győzelme jelenik meg: „Aki nem adta meg magát, az nem sülyedt el. Nagyon kevés embert láttam a mi középosztályunkból vagy akár az utódainkból alámerülni. Ebben a rétegben volt annyi erő” (133. o.). De a küzdelemből megtörve került ki. „Egy kisemmizett ember” élettörténete ez: „Szamosi István intelmei unokájához”. Saját terveinek megvalósítására már csak unokája által van lehetőség.

Elbeszélése felfogható számvetésként. A pályázat megírása közben a „túlsó part” vonzásában élő ember újra szembeesül életével, kudarcával – és főként azoknak feldolgozatlanásával. Nem tud felszabadulni az emlékek súlya alól, nem talál valódi megnyugvást, nem tud tiszta szívből megbocsátani. Az igazság győzött ugyan, az ő igazsága is ez, de ebbe is keserűség vegyül: „az igazság a hatalom ereje”, mindig csak részigazságok érvényesülnek, egészen

a „végkifejletig”. Isten ítélőszéke előtt nincs helye fellebbezésnek. Vajon ott megfelelne-e? Ez a kérdés ott lappang a sorok között. Hiszen ebben a világban Szamosi doktor megbukott. „Nekünk külön elszámolásunk van – méltó volt-e az életünk a Te halálodhoz, drága szép hősi halottunk, Tonóka?” (143. o.)

Forrás: 1956-os Intézet Oral History Archívum, 1068. sz. önéletrajz, 143 o.